

to overcome difficulties, organization, determination; emotional traits, balance, emotional stability, emotional expressiveness, emotion control, honesty, professional qualities, pedagogical sense of occasion, professional self-education, ability to approach to the assignment creatively, readiness to resolve unforeseen situations and seeking for a constructive way out of them, pedagogical skills, ability to persuade to his/her side, the ability to inspire credibility, professional decency, honesty, high efficiency. It was defined some further prospects of studying the topic.

Key words: image, professional image, a teacher-defectologist, correctional educator.

Received 20.04.2015

Reviewed 15.05.2015

Accepted 12.06.2015

УДК 376.015.31-056.36:316.42

І. М. Шишменцев
alena_grynenko@mail.ru

АНАЛІЗ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТВОРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРАКТИЦІ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ

Shishmentsev I. M. Analysis of work on cultivating human intercommunication in the process of acquaintance with the works of the ukrainian literature in the practical work of the auxiliary school / I. M. Shishmentsev // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Edition VI. Issue 2.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 291–301

І. М. Шишменцев. Аналіз роботи з виховання культури людських взаємин у процесі ознайомлення з творами української літератури в практиці допоміжної школи. У статті здійснено аналіз роботи з виховання культури людських взаємин у процесі ознайомлення з творами художньої української літератури в практиці допоміжної школи. Побудова демократичного, гуманного суспільства потребує належного рівня культури. Ця культура є передусім консолідуючим початком, виступає регулятором поведінки, а також гарантом

шанобливого ставлення й взаєморозуміння, терпимості і взаємоповаги. Проблема виховання гуманних почуттів як ніколи актуальна в сучасному часі та обумовлена гуманізацією педагогічного процесу, який зумовлює «олюднення знань», тобто таку організацію, при якій знання мають особистісний зміст. Гуманізм як моральна якість може проявлятися тільки по відношенню до інших. Дитина, взаємодіючи з навколишнім світом, з дорослими та однолітками повинна прийти до розуміння змісту добра, совісті, правдивості. Перед педагогом постає проблема виховання особистості, яка будуватиме взаємини з оточуючими її людьми на засадах добра, любові, поваги, толерантності. Робота з питань виховання культури людських взаємин повинна ґрунтуватися на людинознавчій стратегії виховання, яка окреслює шляхи становлення людини не в системі вузьких цінностей та інтересів, а в сукупності людських стосунків. Вона розрахована на співпрацю вчителів та учнів, додержання демократичних норм життя, створення умов для повноцінного й гарантійного розвитку кожного школяра з урахуванням специфічних особливостей національного середовища – історичних, духовних, культурних, мовних і релігійних. В літературній спадщині українських письменників чільне місце займає проблема морального виховання, сімейних відносин, людських стосунків. Багато уваги вихованню молодого покоління приділяли українські письменники П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка, Т. Шевченко, І. Франко та ін. Митці стверджували, що духовність, гуманізм, сердечність, любов, співчуття є не просто абстрактними моральними категоріями, а результат виховання, найважливіші риси людини, які є визначальними у людських взаєминах. Аналіз методичної літератури дозволив зробити автору статті висновок про те, що протягом останніх декількох років вчені та вчителі-практики почали приділяти більше уваги проблемі людських взаємин. Однак, доводиться констатувати: підручники та методичні посібники з української літератури ще не містять достатньої кількості навчального матеріалу, який би допомагав виховувати в учнів культуру людських взаємин; бракує методичної літератури з досліджуваної проблеми; не узагальнено передовий педагогічний досвід з питань виховання загальної культури та культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків.

Ключові слова: виховання, гуманізм, культура людських взаємин, українська література, розумово відсталі підлітки.

И. М. Шишменцев. Анализ работы по воспитанию культуры человеческих взаимоотношений в процессе ознакомления с произведениями украинской литературы в практике вспомогательной школы. В статье осуществлен анализ работы по воспитанию культуры человеческих взаимоотношений в процессе

ознакомления с произведениями художественной украинской литературы в практике вспомогательной школы. Строительство демократического, гуманного общества требует соответствующего уровня культуры. Эта культура является, прежде всего, консолидирующим началом, выступает регулятором поведения, гарантом уважительного отношения и взаимопонимания, терпимости и взаимоуважения. Проблема воспитания гуманных чувств как никогда актуальна в современном обществе и обусловлена гуманизацией педагогического процесса, который требует «очеловечения знаний», а именно такую организацию, при которой знания имеют личностное содержание. Гуманизм как моральное качество может проявляться только по отношению к другим. Ребенок, взаимодействуя с окружающим миром, с взрослыми и сверстниками должен прийти к пониманию содержания добра, совести, честности. В связи с этим перед педагогом стоит проблема воспитания личности, которая будет строить отношения с окружающими ее людьми на основе добра, любви, уважения, толерантности. Работа по вопросу воспитания культуры человеческих взаимоотношений должна базироваться на становлении человека не в системе узких ценностей и интересов, а в совокупности человеческих отношений. Она рассчитана на сотрудничество учителей и учеников, учета демократических норм жизни, создания условий для полноценного и гарантированного развития каждого школьника с учетом специфических особенностей национальной среды – исторических, духовных, культурных, языковых и религиозных. В литературном наследии украинских писателей значительное место занимает проблема морального воспитания, семейных и человеческих взаимоотношений. Много внимания воспитанию молодого поколения уделяли украинские писатели П. Грабовский, М. Коцюбинский, Л. Украинка, Т. Шевченко, И. Франко и др. Писатели утверждали, что гуманизм, сердечность, любовь, сопереживание являются не просто абстрактными моральными категориями, а результат воспитания, важные качества человека, которые являются определяющими в человеческих взаимоотношениях. Анализ методической литературы позволил сделать автору статьи вывод о том, что на протяжении последних лет ученые и учителя-практики начали уделять больше внимания проблеме человеческих взаимоотношений. Однако, приходится констатировать, что учебники и методические пособия по украинской литературе еще не имеют достаточного количества учебного материала, который бы помогал воспитывать у школьников культуру человеческих взаимоотношений; недостаточно обобщен передовой педагогический опыт по вопросу воспитания общей культуры и культуры человеческих взаимоотношений у умственно отсталых подростков.

Ключевые слова: воспитание, гуманизм, культура человеческих взаимоотношений, украинская литература, умственно отсталые подростки.

Особистість, у першу чергу характеризується своїми відносинами з оточуючим світом і суспільством, різними людьми. Тому можна говорити, що особистість це продукт суспільних відносин, які створюються в найближчому соціальному оточенні. С. Рубінштейн стверджував, що серце людини зіткано з її людських відносин до інших людей, а саме: те, чого він вартий у цілому визначається тим, до яких людських відносин людина прагне, які відношення з іншими людьми він здатен встановити. На думку науковця, одним із суттєвих параметрів за якими вимірюється людина є її відносини з іншими людьми [3]. Дитина вступає у взаємодію з середовищем, з окремими людьми і тут починається моральне виховання, стрижнем якого є формування гуманних відносин і взаємовідносин дітей. В суспільстві ці відносини характеризуються відносинами дружнього співробітництва, піклування про людину.

Проблема виховання гуманних почуттів як ніколи актуальна в сучасному часі та обумовлена гуманізацією педагогічного процесу, який зумовлює «олюднення знань», тобто таку організацію, при якій знання мають особистісний зміст. Гуманізм як моральна якість може проявлятися тільки по відношенню до інших. Дитина, взаємодіючи з навколишнім світом, з дорослими та однолітками повинна прийти до розуміння змісту добра, совісті, правдивості.

Проблема вивчення культури людських взаємин в підлітковому віці обумовлена тим, що в психічному розвитку підлітка головна роль належить становленню системи соціальних взаємовідношень з оточуючими. Він включається в нову систему стосунків і спілкування з дорослими та товаришами. У молоді виникає внутрішній конфлікт між бажанням привернути увагу до себе та відсутністю елементарної культури поведінки з ровесниками та педагогами.

Враховуючи вищезазначене, робота з питань виховання культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків повинна ґрунтуватися на людинознавчій стратегії виховання, яка окреслює шляхи становлення людини не в системі вузьких цінностей та інтересів, а в сукупності людських стосунків. Вона розрахована на співпрацю вчителів та учнів, створення умов для повноцінного розвитку кожного розумово відсталого школяра з урахуванням його психологічних особливостей. Проявом особистісної незрілості розумово відсталого підлітка є великий вплив егоцентричних емоцій на оцінні судження. Емоційна обмеженість, незрілість дітей зазначеної категорії тісно пов'язана з інтелектуальним порушенням. Слабкість інтелектуальної регуляції почуттів визначається в тому, що діти не коригують своїх почуттів відповідно ситуації.

Розумово відсталі діти некритично сприймають накази та поради оточуючих людей. Таких дітей легко підготувати образити близьку або слабку людину. Почуття розумово відсталих підлітків мало диференційовані, бідні. Їх переживання, прив'язаності поверхові та нестійкі.

Література як мистецтво слова розкриває для розумово відсталих школярів дивовижний світ. Це надає можливість пізнавати сутність людей, їхні уявлення про навколишній світ і про себе, отримувати цікаві відомості про героїв різних часів і народів, про їхні мрії та історію формування життєвих цінностей. Однак, читання літературних творів має бути осмисленим, важливо розуміти позицію автора щодо зображених ним картин життя, з'ясувати, якими є мотиви вчинків персонажів і причини суперечностей між ними та їхніми інтересами, які ідеали захищають і які життєві цінності відстоюють. Письменники як майстри художнього слова намагаються так відтворити різноманітні людських характерів і безліч подій, щоб це стало в уяві школярів у вигляді живих картин і викликало в них відповідні почуття та переживання. У цьому полягає високий виховний потенціал художньої літератури. Читаючи різні твори, учень не лише уявляє собі зовнішність і характери персонажів, а й занурюється в їхні думки і почуття, емоційно переживає те, що з ними відбувається.

Багато уваги вихованню молодого покоління приділяли українські письменники П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка, Т. Шевченко, І. Франко та ін. В їхній літературній спадщині чільне місце займає проблема людських стосунків. Митці стверджували, що духовність, гуманізм, сердечність, любов, співчуття є не просто абстрактними моральними категоріями, а результатом виховання, найважливіших рис людини, які є визначальними у людських взаєминах.

Таким чином, читання української літератури, дає нам можливість поступового впливу на свідомість розумово відсталих учнів, на їх емоційну, чуттєву та вольову сфери. Саме такий вплив допоможе вчителю успішно здійснювати процес виховання культури людських взаємин в учнів допоміжної школи у процесі ознайомлення з творами художньої літератури.

Вивчення літератури в 7 – 9-х класах здійснюється за навчальною програмою для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (читання 5-10 класи). Укладач програми – Н. Кравець – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної психопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М. П. Драгоманова (2008) [2]. Матеріал програм для 7 – 9-х класів структуровано за тематико–хронологічним принципом. Таке розміщення матеріалу забезпечує краще розуміння сутності епохи, відображену в літературних творах.

Метою предмета «Читання» є формування основи читацької культури у школярів, потреби читати художню літературу, прищеплення інтересу до книги як джерела інформації, формування особистості розумово відсталого учня засобами художньої літератури. Завданням навчання читання є формування міцної навички читання, читацької самостійності, інтересів, виховання засобами літератури любові до України, її народу, його мови, прилучення до кращих надбань, розвиток і корекція пізнавальних інтересів.

Добір змістового наповнення програми ґрунтується на дотриманні дидактичних принципів доступності, послідовності, системності, доцільності, достатності, наступності в навчанні. Основний зміст подається, зважаючи на такі чинники: відповідність матеріалу розумовим і фізичним можливостям учнів; послідовність практичного засвоєння літературознавчих понять; системне розміщення матеріалу, що забезпечує адекватність його сприймання, розуміння, запам'ятовування з подальшим усвідомленням для використання в навчанні та життєдіяльності; реалізація у змісті системи моральних, етичних і художньо-естетичних уявлень, що відповідають вимогам виховання національно свідомих громадян України. Для оновленого змісту характерною є українознавча спрямованість.

Коло читання охоплює кращі художні твори, доступні учням певного класу, а саме: твори усної народної творчості (легенди, казки, перекази, думи); малі фольклорні жанри (загадки, скоромовки, лічилки, приказки, прислів'я тощо); доступні учням твори української класичної та сучасної літератури. За тематичним спрямуванням це твори про Україну, минуле й сьогодення, про любов і шану до рідного краю, до української мови й історичного минулого України.

Програмою передбачено вивчення художніх творів, у яких показано стосунки між людьми, їх краса, людські чесноти, які є стрижнем культури людських взаємин. Ці твори можуть стати істотним фактором у формуванні характеру молоді особи, її неповторного духовного світу, світоглядних переконань, рис високої моральності, національної свідомості у сприйнятті навколишнього світу, в усьому його багатстві та розмаїтті. Такими творами є: у *сьомому класі* «Морзенко» П. Мирного. У *восьмому класі* «Украла» Б. Грінченка, «Дорогою ціною» М. Коцюбинського, «Захар Беркут» І. Франка. У *дев'ятому класі* розгляд цієї проблеми пропонується на прикладах творів Б. Грінченка «Грицько», «Без хліба», В. Вінниченка «Федько-хламидник», Нечуй-Левицького «Микола Джеря». Далі визначатимемо різновиди людських взаємин для кожного твору окремо.

П. Мирний добре знав життя простого народу. У своїх творах письменник намагався правдиво розповісти про труднощі та радощі їхнього життя. Оповідання «Морзенко» не є виключенням. У ньому

йдеться про долю хлопчика Пилипка та його матір Катрю. Автор намагався показати вплив умов життя людей на їхню долю, які заради любові один до одного роблять відчайдушні вчинки.

Вивчення у восьмому класі твору Б. Грінченка «Украла» дає вчителю можливість розкрити перед учнями цінність людських стосунків та почуттів, пронизаних співчуттям, справедливістю та чуйністю. І. Франко у повісті «Захар Беркут» зобразив протистояння добра і зла, людей честі та зрадників рідної землі. Письменник засуджує підступні вчинки Тугара Вовка як найтяжчий, непростий гріх. Захоплення автора викликають Максим та Захар Беркути, Мирослава. Цим людям притаманні найкращі риси: чесність, мужність, порядність, почуття гідності, щира любов до своєї землі.

У повісті «Дорогою ціною» М. Коцюбинського, зображено життя українського селянства і збоку суспільних негараздів, і з точки зору взаємин між людьми, не оминув своєю увагою автор і внутрішні переживання, роздуми, прагнення героїв. Головний герой – людина, яка готова пожертвувати усім, дорого сплатити за власну волю. Але не менш за волю важливі для цього кремезного чоловіка щастя своїх друзів, взаємодопомога. У повісті також йде про любов у найширшому розумінні цього слова. Про любов дружню, про любов до ближнього. Образ Івана Котигорошка найкраще ілюструє цю людську, християнську любов, через яку людина має за щастя допомогти іншій людині, керуючись якою людина чинить добро безкорисливо.

Твір Б. Грінченка «Без хліба» є психологічним та художньо довершеним оповіданням, в якому дуже тонко автор розкриває гуманність і благородство людських взаємин у дуже непростих ситуаціях. Протиставлення добра і зла в оповіданні В. Вінниченка «Федько-хламидник» показано на прикладі двох хлопців так яскраво, що вже не вважаєш Федька розбишакою, відчуваєш симпатію повагу до нього, як до особистості. І. Нечуй-Левицький в повісті «Микола Джеря» створив багатогранний образ позитивного героя з високим почуттям людської гідності, непримиренності по відношенню до всякого насильства, глибокою моральною чистотою, здоровим, вільним від забобонів сприйняттям життя.

Але, на наш погляд, вважаємо за доцільне включити до програми такі твори, як «Школяр», «Любов до ближнього» А. Тесленка; «Дід Макар» Т. Бордуляка; «Слово матері» Б. Антоненка-Давидовича; «Прометей» А. Малишка; «Хто ти» Є. Гуцала; Тихоня» В. Земляка; «Харитя» М. Коцюбинського; «Дзвоник» Б. Грінченка; «Вуркани» І. Микитенка; «Климко» Г. Тютюнника; «Поліщуки» Б. Шведа; «Плач перепела» Є. Шморгуна; «Вогник далеко в степу» Г. Тютюнника.

Так, в оповіданні «Харитя» М. Коцюбинський майстерно розкрив психологію дитини, окреслив коло її думок та переживань. Письменник

проголошує доброту та душевність, розкриває людські взаємини, що базуються на здатності відгукуватися на чуже горе, бути співчутливим та добрим. В оповіданні «Дзвоник» Б. Грінченка автор змальовує негативні риси людського характеру, а саме бездумність. В оповіданні А. Тесленка «Любов до ближнього» засуджується бездушність і лицемірство та показано людські взаємини, стрижнем яких є доброта, співчутливість та взаємодопомога. І. Микитенко в повісті «Вуркагани» дуже гарно розкриває почуття дружби і товариської взаємодопомоги та засуджує такі людські вади, як підлість, жорстокість та нечесність. Оповідання «Тихоня» В. Земляка дає вчителю ще одну можливість розкрити перед дітьми цінність людських стосунків та почуттів, пронизаних співчуттям, справедливістю та чуйністю.

Також цікавим, на наш погляд, є твір Г. Тютюнника «Климко». Доброта та самовідданість Климка є чудовим прикладом людських чеснот, які слід наслідувати учням, а саме, прагнення допомогти людям, непримиренність до зла та неправди. У творах Б. Шведа «Поліщуки» та Є. Шморгуна «Плач перепела» дуже гарно описано стосунки батька й сина, ставлення до матері. Шаноба сімейних традицій, повага до батьків, до старших притаманні моралі слов'янських народів, тому-то в багатьох творах української літератури з такою глибокою любов'ю зображено тих, хто готовий віддати усе заради нашого щастя, гарної долі – батька і матір.

Формуванню культури людських взаємин, на нашу думку, сприяють уривки з Біблії. Не слід відмежовуватися від того, що у процесі зародження та становлення української національної системи виховання і у наш час релігійні виховні традиції помітно впливають на молодь. У релігії чітко проглядається первинний, але такий яскравий шар загальнолюдських цінностей. Учні мають можливість переконатися, що у житті загальнолюдські цінності, дотримання правил людського співіснування сприяє утвердженню ідеалів добра, правди, краси, справедливості, милосердя, формуванню гуманних поглядів на людину, природу, суспільство.

Перехід на нові навчальні програми 5-10 класів, підвищення вимог до змісту і структури літературної освіти викликають потребу створення нових навчальних підручників та посібників. Школа працює за підручниками різних авторів. Так, для сьомого класу існує підручник І. Єременко, для восьмого класу Л. Нижник та О. Сагірової, для дев'ятого класу підручник Г. Плешканівської. Однак, на нашу думку, у підручниках недостатньо запитань, які б націлювали школярів на глибоке осмислення моральних понять, на виховання культури людських взаємин та завдань проблемного характеру, які розвивають в учнів уміння аналітично мислити, узагальнювати. Необхідно звільнити підручники від застарілого та важкого для учнів навчального матеріалу,

передбачати взаємодоповнюваність навчальної і виховної мети кожного розділу програм.

На нашу думку, підручники, з погляду нашої проблеми повинні задовольняти наступні вимоги: вміщувати завдання, які б допомагали формувати в розумово відсталих учнів моральну та духовну культуру. У навчальному матеріалі повинні відображатися людські взаємини, що базуються на загальнолюдських цінностях; духовна та матеріальна культура українського народу. Необхідно сповна використовувати необмежені можливості літератури для виховання культури людських взаємин, оскільки художні твори впливають на людей, змінюють їх ставлення до оточуючих, формують і впливають на емоції і почуття людини; треба наповнити підручники творами, які б поширювали та поглиблювали розкриття культури людських взаємин, пробуджували у розумово відсталих дітей повагу і любов до людей, до своїх однолітків.

Аналізуючи методичну літературу з досліджуваної проблеми, відмічаємо, що її дуже мало. Так, в працях А. Аксенової, А. Белкіна, Н. Буфетова, О. Вержиховської, А. Висоцької, Г. Дульнева, І. Єременка, А. Капустіна, І. Кота, В. Мачихіної, В. Синьова, Н. Тарасенко розглядаються загальні питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми виховання культури людських взаємин щодо дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, але недостатньо розкрито специфіку та особливості розуміння ними культури взаємин та систему корекційної роботи з цього питання.

На нашу думку, науково-методична література повинна допомагати вчителю вичленити напрями та методи виховання культури людських взаємин. У методичних посібниках повинні бути зразки творчого підходу до вивчення того чи іншого твору або творчості письменника. Завдання методистів показати та навчити вчителів, як можна впливати на почуття розумово відсталих учнів, виховуючи в них чуйність і доброзичливість, любов і повагу до людей. Активізація занять з літератури повинна бути спрямована на те, щоб учень шукав відповіді в творі на ті моральні та естетичні питання, які постають перед ним у житті. Дуже важливо на теперішньому етапі національного відродження посилити зв'язки в змісті виховання із загальнолюдськими цінностями.

Таким чином, аналіз методичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що протягом останніх декількох років вчені та вчителі-практики почали приділяти більше уваги проблемі людських взаємин. Однак, доводиться констатувати: підручники та методичні посібники з української літератури ще не містять достатньої кількості навчального матеріалу, який би допомагав виховувати в учнів культуру людських взаємин; бракує методичної літератури з досліджуваної проблеми; не узагальнено передовий педагогічний досвід з питань виховання загальної культури та культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків.

Список використаних джерел

1. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні – К. : Школяр, 1997. **2. Програми** для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей: Читання. 5-10 класи. – К.: «Інкунабула», 2008. – 127 с. **3. Рубинштейн С. Л.** Проблемы общей психологии / Отв. ред Е. В. Шорохова. – М.: Педагогика 1976.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Kontseptualni zasady demokratyzatsii ta reformuvannya osvity v Ukraini – К. : Shkolyar, 1997. **2. Programy** dlya spetsialnyh zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv dlya rozumovo vidstalyh ditei: Chytannya. 5-10 klasy. – К. : «Inkunabula», 2008. – 127 s. **3. Rubinshtein S. L.** Problemy obshchei psihologii / Otv. Red. E. V. Shorohova. – М. : Pedagogika, 1996.

I. M. Shishmentsev. Analysis of work on cultivating human intercommunication in the process of acquaintance with the works of the ukrainian literature in the practical work of the auxiliary school. The analysis of work on cultivating the culture of human intercommunication in the process of getting acquainted with the works of the artistic Ukrainian literature in the practical work of the auxiliary school is considered in the article. The formation of the democratic, humanistic society requires for the proper level of culture. Culture appears to be first of all the consolidating start and the regulator of behavior, as well as the guarantee of the respectful attitude towards each other and mutual understanding, tolerance and mutual respect. The problem of fostering the humanistic feelings is so important nowadays as it has never been before; it is conditioned by the entire humanization of the educational process which in its turn substantiates the process of «humanizing knowledge», that is such a type of organization when knowledge acquires personified content. Humanism as a moral quality may manifest itself only in one's attitude to other people. The child in his intercommunication with the surrounding world, with the adults and with those born in the same year should come to his own understanding of the content of the good, consciousness, loyalty. The problem of educating the personality arises before the teacher. Such a personality should build his mutual relations with other people surrounding him on the principles of love, good, respect and tolerance. The work on the problems of cultivating the culture of human mutual relations should be based on the philanthropic strategy in education which outlines the ways of person's coming into being not only in the framework of narrow values and interests, but in the totality of human relations. It is planned to use the collaboration of teachers and pupils, to keep to the democratic norms of life, to provide conditions for the full and guaranteed development of each school pupil with taking into account the specific peculiarities of the national surrounding, namely historic, spiritual,

cultural, language and religious ones. In the literary heritage of the Ukrainian writers the problem of moral education, family and human relations occupies the leading place. Much attention to the problem of educating the youth was paid to by such Ukrainian writers as P. Grabovskyi, M. Kotsyubynskyi, L. Ukrainka, T. Shevchenko, I. Franko and others. The masters stressed that spirituality, heartiness, love, sympathy are not simply abstract moral categories, but the result of upbringing, the most important features of a person which are the most significant traits in human inter-relations. The analysis of the methodical literature helped the author to come to the conclusion that in the course of the last few years the educators and teachers-practitioners started to pay more attention to the problems of human inter-relations. But we should note that: textbooks and manuals in the Ukrainian language lack the study material enough for it to cultivate the culture of people's mutual relations in pupils; we also experience shortage of the methodical literature on the problem under investigation; the progressive pedagogical practice on the problems of fostering the general culture and the culture of human relations in the intellectually backward teenagers is not generalized.

Key words: education, humanism, culture of human relations, the Ukrainian literature, intellectually backward teenagers.

Received 24.04.2015

Reviewed 15.05.2015

Accepted 16.06.2015